

Герелюк Т. Б.,
аспірант

ВНЗ «Національна академія управління»

РОЗУМІННЯ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ Й КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. У статті подається розуміння об'єктів археологічної та культурної спадщини за законодавством України й деяких країн Східної Європи. Автором проаналізовано сучасну нормативно-правову базу та практичну сферу охорони культурної спадщини, що дало йому змогу стверджувати, що визначення поняття «культурна спадщина», «культурна цінність» не має універсального характеру. Процес збереження й охорони культурної спадщини є не лише одним із найбільш важливих напрямів діяльності сучасної Української держави, а й становить важливий предмет дослідження, зокрема, в межах кримінально-правової науки. Важливість створення теоретичного й методологічного фундаментів для загального теоретичного осмислення специфіки та сутності процесу збереження й охорони культурної спадщини в національному та міжнародному масштабах не можливий без дієвого механізму кримінально-правової охорони. Зазначається, що Конституцією України проголошено охорону культурної спадщини держави, збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, ужиття заходів щодо повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами, основним завданням діяльності держави. Автором робиться висновок, що як у законодавстві нашої країни, так і в законодавстві країн Східної Європи відсутня термінологічна єдність, що може призвести до збільшення числа правових колізій і негативно позначитися на правозастосовній практиці. Автор зазначає, що аналіз понять, які містяться в різних нормативно-правових актах, показав, що існує необхідність уніфікації термінологічного апарату. Наявність законодавчо закріпленої дефініції, яка включала б лише основні сутнісні ознаки, значною мірою може спростити застосування такого терміна на практиці.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, культурна спадщина, культурна цінність, об'єкти археологічної спадщини, об'єкти культурної спадщини, злочин.

Постановка проблеми. Сьогодні ми можемо спостерігати тенденцію посилення уваги до питання збереження культурної спадщини. Разом із тим проблеми правової охорони пам'яток історії та культури залишаються маловивченими. Зокрема, в науковій літературі недостатньо висвітлена проблема уніфікації понять, що використовуються в нормативно-правових актах, які регулюють відносини в галузі охорони об'єктів культурної спадщини. Подібна ситуація має місце й у країнах Східної Європи.

В українській і зарубіжній кримінально-правовій науці дослідженню проблем кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини присвячені окремі праці, а саме: роботи О.М. Костенка, В.В. Кузнєцова, Н.Ф. Кузнєцової, П.С. Мати-

шевського, В.О. Навроцького, А.М. Соловйової, Є.Л. Стрельцова, С.С. Яценка та інших науковців.

Мета статті полягає в дослідженні розуміння об'єктів археологічної та культурної спадщини за законодавством України й деяких країн Східної Європи, спробі викласти пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 3 ст. 33 Конституції Республіки Молдова, держава сприяє збереженню, розвитку й поширенню досягнень національної та світової культури й науки. Згідно зі ст. 59 Конституції Республіки Молдова, охорона навколишнього середовища, збереження й охорона пам'яток історії та культури є обов'язком кожного громадянина [1].

Систему законодавства Республіки Молдова становлять Конституція Республіки Молдова, закони Республіки Молдова: «Про охорону пам'яток», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї», «Про охорону національної рухомої культурної спадщини» – та інші нормативно-правові акти.

У Законі Республіки Молдова «Про музеї» культурні цінності визначені в ст. 2 як будь-які предмети з ознаками відносної оригінальної творчості, що є історичним свідченням технічного, соціального, естетичного, релігійного, міфологічного й повсякденного укладу життя, що склався в суспільстві на певному відрізку часу [2].

Відповідно до ст. 1 Закону Республіки Молдова «Про культуру», культурна цінність – це, по-перше, результат творчої діяльності, який має значення в певному соціокультурному просторі; по-друге, продукт культурної діяльності, цінність якого може бути виражена в грошовому обчисленні [3].

Закон Республіки Молдова «Про охорону національної рухомої культурної спадщини» визначає поняття «національна рухома культурна спадщина» як сукупність рухомих культурних цінностей, класифікованих у національну культурну спадщину як особливих або виняткових історичних, археологічних, документальних, етнографічних, художніх, науково-технічних, літературних, кінематографічних, нумізматичних, філателістичних, геральдичних, бібліографічних, картографічних, епіграфічних, естетичних, етнологічних та антропологічних цінностей, що становлять матеріальні свідчення еволюції природного середовища та взаємовідносин із нею людини, людського креативного потенціалу [4]. У статті 4 Закону Республіки Молдова «Про охорону національної рухомої культурної спадщини» визначено й коло предметів, що становлять національну рухома культурну спадщину, а саме: 1) археологічні та історико-документальні цінності: а) археологічні предмети, здобуті в результаті наземних і підводних розкопок або випад-

кових відкриттів, за винятком зразків будівельних матеріалів, матеріалів з визначних місць, які являють собою археологічні свідчення для проведення спеціалізованих аналізів; b) написи, окремі елементи, отримані під час демонтажу історичних пам'яток; c) матеріальні та документальні свідчення, що стосуються політичної, економічної, соціальної, військової, релігійної, наукової, художньої, спортивної історії або з інших галузей; d) рукописи, інкунабули, старовинні й рідкісні книги, публікації різних типів, з автографами й екслібрисами, періодичні видання; e) документи і друківані видання, що становлять суспільний інтерес: архівні документи, карти й інші картографічні матеріали; f) предмети меморіальної цінності; g) предмети й документи нумізматичної, філателістичної, геральдичної цінності: монети, медалі, нагороди, значки, банкноти, друку, дипломи (свідоцтва), поштові марки, прапори і штандарти; h) епіграфічні предмети; i) фотографії, фільми, аудіо- та відеозаписи; j) музичні інструменти; k) військові форми й аксесуари до них; l) одяг; 2) художні цінності: a) твори образотворчого мистецтва: живопису, скульптури, графіки, малюнки, гравюри, естампи тощо; b) твори декоративно-прикладного мистецтва: меблі, вишивки, килими, предмети зі скла, кераміки, металу, дерева, тканини й інших матеріалів, прикраси; c) предмети культу: ікони, вишивки, ювелірні вироби, меблі тощо; d) дизайнерські проекти і прототипи; e) первинні матеріали художніх, документальних та анімаційних фільмів; f) пам'ятники, споруджені в громадських місцях, художні твори, експоновані під відкритим небом; g) поштові листівки та ілюстрації; h) декоративні предмети, що використовуються в театральних постановках; 3) етнографічні цінності: a) елементи народної архітектури; b) елементи технічних пристроїв; c) предмети домашнього вжитку й господарського призначення; d) знаряддя праці; e) предмети домашнього текстильної промисловості: килими, настінні доріжки, рушники, народний костюм тощо; f) меблі; g) реквізити звичаїв; h) предмети культу; i) продукція сучасних народних промислів; 4) цінності наукового значення: a) рідкісні зоологічні, ботанічні, мінералогічні, петрологічні, палеонтологічні, антропологічні, спелеологічні та анатомічні екземпляри й колекції; b) мисливські трофеї; 5) цінності технічного характеру: a) унікальні предмети технічної творчості; b) раритети, незалежно від марки; c) прототипи апаратів, приладів і машин сучасного виробництва; d) годинники; e) предмети народної техніки; f) технічні документи: проекти, плани, ескізи, патенти на винаходи; g) транспортні засоби й засоби зв'язку; h) матриці CD, SD-ROM, DVD; 6) цінності меморіального характеру: a) пам'ятні цінності й предмети; b) документи й фотографії, що відображають життя певних особистостей; c) предмети, пов'язані з подіями національного та міжнародного значення [5].

Основним нормативно-правовим актом, що наявний у системі законодавства Республіки Білорусь, є Конституція Республіки Білорусь. Відповідно до ст. 15 Конституції Республіки Білорусь, держава відповідальна за збереження історико-культурної та духовної спадщини, вільний розвиток культур усіх національних громад, які проживають у Республіці Білорусь.

Кожен має право на участь у культурному житті. Це право забезпечується загальнодоступністю цінностей вітчизняної та світової культури, що знаходяться в державних і громадських фондах, розвитком мережі культурно-просвітніх установ (ч. 1 ст. 51 Конституції Білорусі).

До системи нормативно-правових актів у сфері охорони культурної спадщини Республіки Білорусь також входять Закони: «Про культуру в Республіці Білорусь», «Про охорону історико-культурної спадщини Республіки Білорусь», «Про музеї та музейні фонди Республіки Білорусь», «Про бібліотечну справу в Республіці Білорусь», «Про архівну справу та діловодство в Республіці Білорусь» тощо.

Історико-культурною спадщиною в розумінні закону Республіки Білорусь «Про охорону історико-культурної спадщини Республіки Білорусь» є сукупність непересічних результатів і свідчень історичного й духовного розвитку народу Білорусі, втілених в історико-культурні цінності. Згідно зі ст. 2 Закону Республіки Білорусь «Про історико-культурну спадщину», історико-культурні цінності – це найбільш визначні матеріальні об'єкти й нематеріальні прояви людської творчості, які мають видатні духовні, естетичні та документальні гідності й узяті під охорону держави в порядку, визначеному цим Законом. Історико-культурні цінності, у свою чергу, поділяються на: 1) матеріальні цінності, матеріальне втілення яких становить їх сутність; 2) духовні цінності, можливе матеріальне втілення яких не має істотного впливу на їх сутність [6].

Отже, історико-культурною цінністю (пам'яткою), за законодавством Республіки Білорусь, визнаються об'єкти, що володіють сукупністю двох ознак: культурною значущістю та юридичним визнанням за допомогою включення в охоронний реєстр – Державний список історико-культурних цінностей Республіки Білорусь. Компоненти, включені в термін «історико-культурні цінності», входять у поняття «історико-культурна спадщина».

До нематеріальних історико-культурних цінностей належать, згідно зі ст. 14 Закону «Про охорону історико-культурної спадщини Республіки Білорусь», звичаї, традиції, обряди, фольклор (усна народна творчість), мова, її діалекти, зміст геральдичних, топонімічних об'єктів і творів народного мистецтва (народного декоративно-прикладного мистецтва), інші нематеріальні прояви творчості людини. До нематеріальних історико-культурних цінностей також належать герби історичних міст тощо [7].

К.А. Булденко пише: «Закон, у тому числі законодавство про культуру загалом, відрізняється тим, що поняття культурних цінностей, які підлягають правовій охороні, не сформульовано шляхом застосування чіткої, лаконічної відсылної норми на законодавчому рівні» [8, с. 174].

Конституція Російської Федерації (далі – РФ) гарантує громадянам право на участь у культурному житті, а також на доступ до культурних цінностей (ст. 44). З метою забезпечення цього положення держава здійснює діяльність із вироблення й реалізації державної політики та правового регулювання в галузі культури [9].

У російському законодавстві поняття культурних цінностей розкривається в таких нормативно-правових актах, як Федеральний закон «Про культурні цінності, переміщені в Союз РСР у результаті Другої світової війни і знаходяться на території Російської Федерації» (1998 р.), від 9 жовтня 1992 року «Основи законодавства РФ про культуру» (1992 р.), Закон РФ «Про вивезення й увезення культурних цінностей» (1993 р.).

Основоположним нормативним актом у сфері охорони культурних цінностей в РФ є Закон РФ «Основи законодавства РФ про культуру» від 9 жовтня 1992 року. У статті 3 вказаного

Закону наводиться таке визначення: культурні цінності – це моральні та естетичні ідеали, норми і зразки поведінки, мови, діалекти й говори, національні традиції і звичаї, історичні топоніми, фольклор, художні промисли й ремесла, твори культури й мистецтва, результати й методи наукових досліджень культурної діяльності, що мають історико-культурну значимість, будівлі, споруди, предмети й технології, унікальні в історико-культурному стосунку території та об'єкти [10].

У свою чергу, Закон РФ «Про вивезення й увезення культурних цінностей» містить у ст. 6 указівку, що під культурними цінностями розуміються рухомі предмети матеріальних світу, що знаходяться на території Російської Федерації, а саме: культурні цінностей, створені окремими особами (групами осіб), які є громадянами РФ; культурні цінностей, що мають вагомe значення для РФ і створені на території РФ іноземними громадянами й особами, які не мають громадянства, які проживають на території РФ; культурні цінності, виявлені на території РФ; культурні цінності, придбані археологічними, етнологічними і природо-науковими експедиціями за згодою компетентних властей країни, звідки походять ці цінності; культурні цінності, придбані в результаті добровільних обмінів; культурні цінності, отримані як дарунок або законно придбані за згодою компетентних властей країни, звідки походять ці цінності. І в статті 7 указано категорії предметів, що потрапляють під дію цього закону, тобто перераховано такі предмети, які, згідно із цим нормативним актом, і є культурними цінностями [11].

Від початку 1990-х років в Україні поступово формується законодавча й нормативно-правова база, що врегулює роль держави, спеціальних органів охорони культурної спадщини, владних органів регіонального рівня, землекористувачів, юридичних і фізичних осіб незалежно від форми власності, в якій перебувають об'єкти та пам'ятки історії й культури. Проголошення Незалежності України дало імпульс до напрацювання національної системи законодавства, зокрема, з охорони культурної спадщини. І вже з 2000 року започаткована нова нормативно-правова основа функціонування сучасної пам'яткоохоронної структури державних і громадських органів та організацій з охорони культурної спадщини [12].

Відповідно до ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки [13].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає терміни «культурна спадщина», «об'єкт культурної спадщини», «предмет охорони об'єкта культурної спадщини». Згідно зі ст. 1, культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини; охорона культурної спадщини – система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини [14].

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» визначає поняття «археологічна спадщина України» як сукупність об'єктів археологічної спадщини, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також

рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини [15].

На думку Т.Г. Каткової [16], поняття «культурна спадщина» не має єдиного розуміння, що й породжує неоднозначність тлумачення під час його правозастосування. Зокрема, вона доводить, що визначені поняття та правовий режим охорони культурної спадщини в Законі України «Про охорону культурної спадщини» стосуються тільки нерухомих об'єктів, що породжує невідповідність чинним підзаконним актам, тому пропонує включити до списку об'єктів культурної спадщини рухомі предмети, які становлять для суспільства історичну, наукову, художню цінність. У зв'язку з цим Т.Г. Каткова визначає культурну спадщину як природні, природо-антропогенні або створені людиною рухомі й нерухомі об'єкти, що донесли до нашого часу цінність із антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду та зберегли свою автентичність: споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їх частини, пов'язані з ними території чи території під водою, визначні місця, об'єкти науки й техніки, а також предмети та документи.

Висновки. Отже, аналіз сучасної нормативно-правової бази та практичної сфери охорони культурної спадщини дає змогу стверджувати, що визначення поняття «культурна спадщина», «культурна цінність» не має універсального характеру. Як у законодавстві нашої країни, так і в законодавстві країн Східної Європи відсутня термінологічна єдність. Це може призвести до збільшення числа правових колізій, що може негативно позначитися на правозастосовній практиці. Найважливіше законодавчо закріпленої дефініції, яка включала б лише основні сутнісні ознаки, значною мірою може спростити застосування такого терміна на практиці. Крім того, аналіз понять, які містяться в різних нормативно-правових актах, показав, що існує необхідність уніфікації термінологічного апарату.

Література:

1. Конституція Республіки Молдова. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2> (дата звернення: 11.03.2018).
2. Закон о музеях. URL: <http://lex.justice.md/ru/373716%20/> (дата звернення: 19.09.2019).
3. Закон о культуре. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=311664&lang=1> (дата звернення: 19.09.2019).
4. Закон об охране национального движимого культурного наследия. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=342998&lang=2> (дата звернення: 15.09.2019).
5. Закон об охране национального движимого культурного наследия. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=342998&lang=2> (дата звернення: 01.10.2018).
6. Об охране историко-культурного наследия : Закон Республики Беларусь. URL: <http://pravo.newsby.org/belarus/zakon2/z037.htm> (дата звернення: 10.12.2018).
7. Никифоров А.А. Понятие «достопримечательное место» в системе охраны недвижимого культурного наследия. *Культура: управление, экономика, право*. 2013. № 4. С. 7–13.
8. Булденко К.А. Хищение культурных ценностей и правоприменительная практика в связи с принятием УК РФ. *Материалы науч.-практ. конф.* Красноярск, 1997.
9. Конституция Российской Федерации. URL: <http://www.constitution.ru/> (дата звернення: 10.12.2018).
10. Основы законодательства Российской Федерации о культуре : Закон от 19 октября 1992 г. № 3612-1 (в ред. от 28.11.2015). *Российская газета*. 1992. 17 ноября.

11. О вывозе и ввозе культурных ценностей : Закон от 15 апреля 1993 г. № 4804-1. Российская газета. 1993. 15 мая.
12. Про стан збереження культурної спадщини України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe> (дата звернення: 09.12.2018).
13. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.12.2018).
14. Про охорону культурної спадщини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 20.12.2018).
15. Про охорону археологічної спадщини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> (дата звернення: 10.12.2018).
16. Каткова Т.Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 5. С. 148–152.

Gereliuk T. Understanding of archaeological and cultural heritage under the legislation of Ukraine and the countries of Eastern Europe

Summary. The article gives an understanding of archaeological and cultural heritage sites under the legislation of Ukraine and some Eastern European countries. The author analysed the current legal framework and practical sphere of cultural heritage protection, which allowed him to argue that the definition of the term “cultural heritage”, “cultural value” is not universal. The process

of preservation and protection of cultural heritage is not only one of the most important areas of activity of the modern Ukrainian state, but it is also an important subject of study, in particular within the limits of criminal law. The importance of creating a theoretical and methodological foundation for a general theoretical understanding of the specifics and nature of the process of preservation and protection of cultural heritage on a national and international scale is not possible without an effective mechanism of criminal legal protection. The article states that the Constitution of Ukraine proclaims the protection of the cultural heritage of the state, the preservation of historical monuments and other objects of cultural value, the taking of measures to return to Ukraine cultural values of the people who are outside its borders are the main task of the state's activity. The author concludes that there is no terminological unity in the legislation of our country and in the legislation of the countries of Eastern Europe, which can lead to an increase in the number of legal conflicts and adversely affect the law enforcement practice. The author notes that the analysis of the concepts contained in various regulations has shown that there is a need to unify the terminology apparatus. Having a legislative definition that would include only the essential features can greatly simplify the application of the term in practice.

Key words: criminal protection, cultural heritage, cultural value, objects of archaeological heritage, objects of cultural heritage, crime.